

КУЛТ ПРОСТОНАРОДНИХ ЦРКВЕНИХ КТИТОРА
У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ.

Српски средњовековни владари, властела и представници цркве оснивали су и подизали многе манастире и цркве, и при том су се трудили, да у својим задужбинама оставе и довољно видне знаке и трајне спомене о себи. По праву црквених *кѣиѣшора*, они су сем записа о оснивању задужбине, који је постављан обично споља или унутра изнад главних врата у цркви, давали зографима, да уз остали црквени живопис у самој цркви израде и њихове *ликове*, који су обично сликани на зиду, на каквом истакнутом и видном месту.

Захваљујући томе обичају наших средњовековних црквених ктитора, и високо развијеној иконографској уметности у нашој земљи, ми данас имамо сачуване верне ликове скоро свих наших старих владара и многобројне властеле, ликове световњака, према којима се на тај начин изузетно развијао још за њиховог живота нарочити култ у њиховим црквеним задужбинама. Ове фреске великим делом представљају и праве етнографске слике, приказујући нам, уз главне знаке достојанства, и скоро до потпуности ондашњу владарску и властелинску ношњу, не само мушку, већ и женску, и то у извесним случајима, пошто су негде сликане и целе владарске и властелинске ктиторске породице, главне елементе ношње од детињства па до дубоке старости.¹⁾

Ове традиције наших старих ктитора, владара и властеле, одржале су се код извесних преосталих властелинских породица и кроз старије турско доба. Из тих тешких времена имамо црква са фрескама последњих изданака наше средњевијековне властеле, који су и тада, у доба пада у турско ропство, тежили да као побожни црквени ктитори оставе о себи трајне спомене.

Kao i ostali crkveni живопис, *likovi kitićora* srpskih srednjovekovnih crkava bili su redovno *frisko-slike* na zidovima u *unutrašnosti* crkve. Nema slučaja ni u jednoj od mnogobrojnih starih srpskih crkvenih zadužbina, na prostoru od Svete Gore pa do Fruške Gore, da bi lik њенога kitićora bio drukčije izražen. Nigde se, naime, u našim starih crkvama još nije naišlo i na takav umetnički pravac, da bi lik makar кога kitićora bio predstavljen као рељефна фигура у камену.²⁾

По правилу, у овим старим српским црквама налази се на *ликове кћи-шора*, који су били *од вишега рода и положеја у ондашњем друштву*, а не из редова обичног, простог народа. Оновремени социјални поредак и бедан положај простог народа нису ни допуштали, да би и обични сељаци имали средстава за оснивање црквених задужбина, нити да би и они смели имати

¹⁾ Вредно би било проучити *свештовне косишме* на свима овим старим фрескама, чиме би се попунила досадашња празнина у познавању наше *старе владарске и ђлечишкe ношње*.

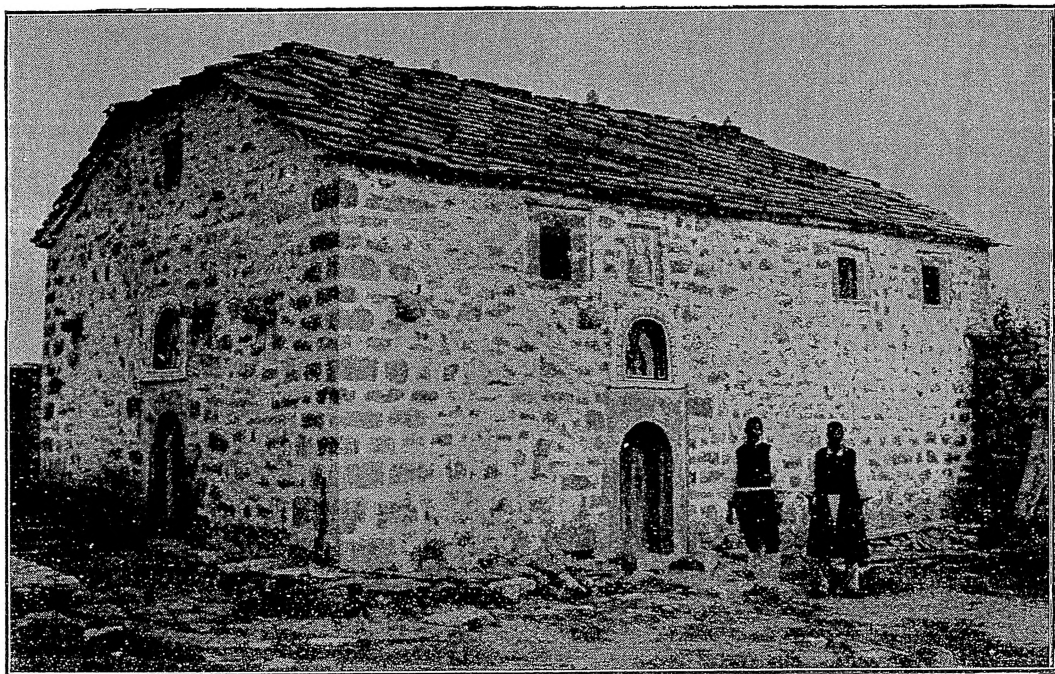
³⁾ Овако према досадашњим резултатима наше науке. Међутим, према усменом саопштењу Др. Рад. М. Грујића, изнетом по објављивању овога рада на састанку Скопског Научног Друштва, он је при откопавању манастира Св. Арханђела код Призрена, лети 1927. год., открио фрагменат мермерне скулптуре цара Душана, израђене на његовој надгробној плочи у виду високог рељефа, а затим још и мермерну скулптуру цара Душана из групе његове породице на молитви. Ово би био први пример сличне врсте за наше старије доба.

привилегије црквених ктитора владарског и властелинског порекла, па да би се у црквама дозволио култ и њихових ликова.

Док је то тако било у српско средњовековно доба, а затим се донекле тако одржало и кроз старију турску периоду, у новије време наилазимо, у једном делу нашег народа у Јужној Србији, на једну сасвим нову и досад у науци о нашем народу непознату појаву, и на један особит начин култа црквених ктитора, каквих раније у опште нисмо имали.

Нова појава и особит начин култа црквених ктитора јесте у томе, што у новије доба наилазимо код нашег народа у *Јужној Србији*, место оног давнашњег и код нас у средњем веку веома распрострањеног култа владара и властеле црквених ктитора, на *кулић ђросионародних црквених кџиџора*, чији су *ликови*, место оног некадашњег сјајног црквеног живописа, израђени као *џримџиџивне рељефне фигури у камену*, и онда више нису постављене у унутрашњости храма, већ *уздане сџоља над улазом у цркву*.

Изненадио сам се када сам недавно,¹⁾ обилазећи *цркву Св. Николе у селу Бзовићу*, недалеко од средњовековног манастира Чебрена у *Маријову*, на њој видео две такве *џримџиџивне рељефне фигури у камену*. Оба рељефа представљају *ликове сељака кџиџора ове цркве*, њених оснивача. То су први познати примерци ове врсте. И обе су ове *џлоче са рељефима сељака кџиџора уздане у цркву с џоља*. Једна је над јужним вратима, и то у плиткој ниши над самом сликом Св. Недеље, а друга над западним вратима високо, лево и укосо над сликом Св. Николе, скоро под самим кровом (сл. 1.).

Фот. Др. В. С. Радовановић.

1. *Црква Св. Николе у Бзовићу (Маријово)*, подигнута 1862., обновљена 1927. год. Над јужним и западним вратима, над нишама са светитељским сликама, уздани рељефи са ликовима првих главних ктитора, а пред црквом њени нови ктитори на дан освећења.

На први мах, када се на рељефима не би приметили крстови у десницама ових грубо израђених људских фигура, могло би се, и не без разлога, помислити, да представљају неке сасвим примитивне античке скулптуре, какве

¹⁾ На Митровдан 1927. године.

се често налазе међу старим грчком надгробним плочама ових крајева. Тим пре, што се споља у зидовима, и то скоро редовно око улаза, код многих цркава у овим крајевима збиља наилази на такве античке споменике, од којих су неки и слично овим рељефима црквених ктитора узидани, баш овако над главним улазом.¹⁾ А има чак и таквих случаја, да се овакви антички рељефи, са људским ликовима, постављају и у олтар цркве, где се пред њима наш народ и данас Богу моли.²⁾ То је један особит начин и обичај код нашег народа у Повардарју, који показује реминисценције на стародревни пагански култ идола, и то још код пресловенских староседелаца, од којих је и наш народ ових крајева примио многа културна наслеђа.³⁾

Међутим, и ако овако примитивне и грубе израде, која одаје дух веома велике старине, одмах се види, да су рељефне људске фигуре на бзовићској цркви Св. Николе дело хришћанске културе ових крајева. Јер обе ове људске фигуре носе у десницима крстове. Има чак и записа, као и добро сачуваних предања, на основу којих се може утврдити не само скорашње хришћанско порекло ових рељефа, већ и то, као што је унапред наглашено, да представљају ликове двојице сељака главних ктитора ове цркве из доба њеног подизања.

Бзовићска црква Св. Николе подигнута је пре 65 година. У цркви, на јужном зиду лево од врата, налази се узидана мермерна плоча, велика 0'68 X 0'54м, и на њој дубоким и лепим резом усечен је овај запис о њеном подизању:

Иже ко ило Бзонкѣ ин| еванѣлијѣ хрѣсти| ко еванѣлијѣ оца нашег Николаа,| югрядни| нждикенимѣ| прикопакныхъ хрѣстианѣ,| ко время прѣосвѣщенѣишагъ| архіепископа пелагоніѣгъ г: г:| вѣнедикти византійскѣго ѿ кого| и оутѣм 1862: октобра 30.

За време Великог Рата цркву су Бугари били порушили,⁴⁾ а после рата, заједно са поновним подизањем села, сељаци су цркву обновили. Обнављање цркве довршено је 1927. год., па ју је на трећи дан сеоске преславе („панађур“) о Митровдану, 10. новембра, осветио *бићољски епископ Јосиф*.

У поменутој споменплочи, која је за време ратног пустошења остала потпуно сачувана, двојица главних црквених ктитора се и не спомињу, већ се само у опште каже, да је храм саграђен *нждикенимѣ прикопакныхъ хрѣстианѣ*. Лично се спомиње само ондашњи *архиепископ ѡпелагониски Вѣнедиктѣ Византійски*, у чије је време храм подигнут и освећен.

Али ни главни *кћићори* нису остали без трајног спомена о себи и свом богоугодном делу. Учињено је према њима чак и нешто више него обичан спомен. Док се у другим маријовским црквама, на записима и споменплочама, такви *кћићори*,⁵⁾ или ктитори приложници и *крѣстољѣи*,⁶⁾ само поименце спомињу, да би се на тај начин у светоме храму показало дужно признање и оставио видан знак ко *именине на трѣбѣающѣи наставници*,⁷⁾ дотле су у бзовићској цркви Св. Николе за вечни спомен урезани у камен и сами ликови њених главних ктитора. А приказани су управо као *кћићори свѣићѣи*, *са крѣстовима у руци*, те, место обичног спомена захвалности, према њима је *народна црква* створила и неку врсту *кћићорског свѣићѣјског кулѣа*.

Та два главна ктитора бзовићске цркве Св. Николе били су тамошњи сељаци: *дедо-Богдан Секилковѣ* и *дедо-Анѣле Анѣлевиѣ*. Лик дедо-Богдана налази се на јужном, а дедо-Анѣла на западном црквеном зиду (в. сл. 1.).

¹⁾ Као античка плоча са рељефом на цркви Св. Богородице у Малом Селу у Рајцу, на цркви Св. Ђорђа у селу Црквину у Клепи, или са грчким записом на цркви Св. Димитрија у селу Мелница у Маријову и т. д.

²⁾ Као у цркви Св. Атанаса у селу Извор у Бабуни и др.

³⁾ О овоме биће изнети резултати у чланку: „О налажењу и употреби старина код народа у Јужној Србији.“

⁴⁾ У непосредној близини војишта, скоро на самој ватреној линији Солунског Фронта, Бугари су ради заклона у рововима порушили и све сеоске куће, одневши сву дрвену грађу за надстрешнице.

⁵⁾ Записи у двома црквама Св. Арханђела у селу Книно, од 1860. и 1870. године.

⁶⁾ Запис у цркви Св. Атанаса у селу Галишта, од 1880. године.

⁷⁾ Записи у манастиру Св. Илије у селу Мелница од 1872. и 1881. године.

под овом „*хурдија*“ („ѡамадан“) и „*кошула*“ ѡѡјасом препасане. Глава откривена, а коса зачешљана на две „*ѡлейѝенки*“ за „*ѡерчин*“, који се у оно доба још носио по Маријову. А овако исто и дан-дањи народни ѡѡѡви у Маријову

Фот. Др. В. С. Радовановић.

2. Рељеф кѝиѝѡра Богдана Секилковића, над јужним вратима цркве Св. Николе и Бзовићу. Богдан у народној маријовској ношњи, са косом зачешљаном за перчин.

носе искључиво сељачку ношњу, са свима детаљима, чак и са перчином како се у старо време код свих сељака носио, изузевши само капу *валавку*, место које долази *камилавка*.

Гледајући дедо-Богданов рељеф, сељаци уживају и кажу: „Го гледаш, човек цел, ама од камен, — душа само шѝѡ нема!“ Имају неко нарочито осећање за скулптуру. Као да она за њихову душу више пријања него живопис. Има ту нечега врло старог, као и у самом примитивном изгледу рељефа.

Није очуван никакав запис, али се на основу традиције поуздано зна, да су оба ова рељефа бзовићске цркве дело наших народних мајѝѡра, познатих зографа и коѡаничара из села *Гари (Мијаѡи)*, који су и цркву живописали. Они су у своду над јужним вратима урезали и крст и две розете, а испод њих плитке рељефе Св. Ђорђа и Св. Димитрија, где је урезана и година подизања цркве 1862.

Овај пример кулѝа ѡпросѝонародних црквених кѝиѝѡра у Маријову, ма да се овде износи као први познати пример код нас, сигурно да неће бити једини. Треба нарочито обратити пажњу, да ли има оваквих рељефа и по суседним патријархалним областима старе *Македоније*, и врло је вероватно да ће се наћи.

Склон сам да из овог примера, и оних који ће још доћи, извучем још сада ова два закључка: нови начин кулџа ђросџонародних црквених кџиџџора јесџе самоникло ђоновно оџивљавање у народу оног некада веома раширеног кулџа наших сџарих црквених кџиџџора владара и власџеле; а овакав начин њиховог изображавања, ђомођу ових ђримџивних и веома грубих рељефних фигура у камену, и џо баш у овим обласџима, које, као џџо је најред ђоменуџо, уџраво изобилују аџиџким скулџурама, ђрема којима овдашње сџановниџџво још увек тађи и извесџан кулџ, — јесџе иџџо џако једно ново, самоникло и ђримџивно народно оџивљавање онога аџиџког начина ликовне уметџносџи, чијим кулџурним узорима и осџаџима ова земља изобилује још од најсџаријих времена.

Војислав С. Радовановиџ.

RÉSUMÉ.

LE CULTE DES PATRONS D'EGLISE PAYSANS EN SERBIE DU SUD.

Dans le précédent article, l'auteur, le Dr Voislav S. Radovanović, expose une nouvelle manifestation et un mode particulier du culte des patrons d'église, qui avait jusqu'ici échappé aux recherches faites sur la vie et les coutumes du peuple serbe. Il a découvert les images en pierre de deux paysans patrons de l'église Saint-Nicolas (fig. 1 et 2), qui fut construite en 1862 dans le village de Bzović, département de Mariovo, en Serbie du Sud. Après avoir décrit ces images, qui constituent un phénomène exceptionnel dans l'église orthodoxe d'Orient, l'auteur les compare avec la façon dont les patrons d'église serbes étaient représentés au Moyen-Age dans les fresques ornant leurs fondations, et, d'autre part, avec les figures en relief qui décorent les monuments antiques; d'où résulte la conclusion suivante: la représentation des patrons d'église d'origine populaire sous la forme de primitives et fort grossières figures de pierre en relief — et cela justement dans ces régions de l'ancienne Macédoine où abondent les sculptures antiques, encore l'objet d'un certain culte de la part de la population villageoise actuelle —, cette représentation, disons-nous, est également le renouvellement populaire moderne et original de quelque chose de fort primitif, à savoir l'art antique du portrait, dont les spécimens et les restes abondent en cette région depuis les temps les plus reculés.